

O'ZBEK TILI LEKSIKASIDA OMONIMLAR VA SINONIMLAR SEMASOLOGİYASINING XUSUSIYATLARI

Abduraimova Shohista Bozor qizi

University of Business and Science (Toshkent filiali)

I kurs magistranti

shohistaabduraimova32@gmail.com

Annotatsiya:

Ushbu maqolada ,asosan, o'zbek tili leksikasidagi omonim va sinonimlarning semasologiyasi haqida muhim ilmiy-nazariy qarashlar olib boriladi. Shuningdek, Omonimlar va sinonimlarning kelib chiqishi, ularning turlari, o'ziga xos xususiyatlari, stilistik (Uslubiy) va amaliy jihatining muhim ahamiyati, bundan tashqari, o'zbek tilshunos olim-u mutaxassislarining ilmiy tadqiqotchilik ishlari hamda o'zbek tili leksikasidagi omonim va sinonimlarning semasologiyasi haqidagi ilmiy qarashlari borasida muhim ilmiy ma'lumotlar berib borilganini ko'rib o'tamiz.

Kalit so'zlar: Omonimlar. Sinonimlar. Semasologiyaning xususiyatlari. O'zbek tilshunosligi. Stilistik imkoniyatlar. Kontekstual qo'llanishi. Til didaktikasi. Sun'iy intellekt va uning xususiyatlari. NLP

ABSTRACT:

This article mainly presents important scientific and theoretical views on the semasology of homonyms and synonyms in the lexicon of the Uzbek language. We also consider the origin of homonyms and synonyms, their types, specific features, the importance of their stylistic (methodological) and practical aspects, in addition, we provide important scientific information on the scientific research work of Uzbek linguists and specialists and their scientific views on the semasology of homonyms and synonyms in the lexicon of the Uzbek language.

Key words: Homonyms. Synonyms. Features of semasology. Uzbek linguistics. Stylistic possibilities. Contextual application. Language didactics. Artificial intelligence and its properties. NLP

Примечание:

В данной статье в основном представлены важные научно-теоретические взгляды на семасологию омонимов и синонимов в лексиконе узбекского языка. Рассматриваются также происхождение омонимов и синонимов, их типы, специфические особенности, важность их стилистических (методологических) и практических аспектов, а также приводится важная научная информация о научной работе узбекских лингвистов и специалистов и их научных взглядах на семасологию омонимов и синонимов в лексиконе узбекского языка.

Ключевые слова: Омонимы. Синонимы. Особенности семасологии. Узбекская лингвистика. Стилистические возможности. Контекстуальное применение. Языковая дидактика. Искусственный интеллект и его свойства. НЛП (обработка естественного языка).

KIRISH

O'zbek tilida so'zlarning ichki va tashqi ma'nolari bilan bog'liq ilmiy-nazariy qarashlarning hamda bu masaladagi ilmiy tadqiqotchilik ishlariga bir nazar tashlaydigan bo'lsak, bunda va ularning o'zaro bog'lanishlari tilshunoslikning muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan. Semasologiya, ya'ni so'z ma'nolarini o'rganish fani doirasida omonim va sinonim so'zlar o'z o'rniga ega. Omonimlar bir xil shaklda ifodalangan, ammo ma'nolari bir-biridan farq qiluvchi so'zlar bo'lsa, sinonimlar esa bir xil yoki o'xshash ma'noni anglatib, lekin turli shaklda ifodalangan so'zlardir.

ASOSIY QISM

OMONIMLAR SEMASOLOGIYASI. Omonimlik o'zbek tilida keng tarqalgan hodisalardan biri bo'lib, u tilning taraqqiyoti jarayonida yuzaga keladi. Omonimlarning shaklan bir xil bo'lib, lekin ma'no jihatidan farq qilishi tilning ko'p qirraliligidan dalolat beradi. o'zbek tilida omonimlar ikki turga bo'linadi: to'liq omonimlar va qisman omonimlar. To'liq omonimlar shakl va talaffuz jihatidan bir xil bo'lib, butunlay boshqa

ma'nolarni ifodalaydi, masalan, "qovun" so'zi o'zbek tilida ikki xil ma'noda qo'llaniladi: biri "sabzavot", ikkinchisi esa "ajablanarli holat" ma'nosida keladi. Qisman omonimlar esa faqat bir qismda o'xshashlikka ega bo'lib, masalan, **"uchmoq"** so'zi **"qushning uchishi"** va **"avtomobil bilan harakatlanish"** ma'nolarida kelishi mumkin. [1. N.Mahmudov, **"Omonimlarning semantik xususiyatlari", o'zbek tili va adabiyoti, 2003.-57-bet.**] Tilshunos olimlar omonimlarning o'zbek tilidagi o'rganilishiga kata e'tibor berib kelmoqdalar.

Jumladan, o'zbek tilshunosi N.Mahmudovning asarlarida omonimlarning kelib chiqish sabablari va ularning amaliyotdagi o'rnini keng tadqiq qilingan. Unga ko'ra, omonimlarning yuzaga kelishiga ikki asosiy omil mavjud: so'zlar o'rtasidagi tasodifiy o'xshashlik va so'zlarning ma'no taraqqiyoti natijasida bir-biriga yaqinlashishi. Shuningdek, Mahmudovning fikricha, omonimlar tilning boyligi sifatida qaralishi lozim, chunki ular nutqni rang-baranglashishda muhim rol o'ynaydi [2. N.Mahmudov, **"Omonimlarning semantik xususiyatlari", o'zbek tili va adabiyoti, 2003.-57-bet.**]. Omonimlarni aniqlashda muhim o'rin tutadigan tamoyillardan biri bu kontekst hisoblandi. Kontekst omonim so'zlarning qaysi ma'noda qo'llanilayotganligini aniqlashga yordam beradi. Misol uchun, **"bosh"**, rahbar yoki boshliq ma'nosida **"bosh"**, shuningdek, **"boshidan o'tgan hodisalar"** ma'nosida ham ishlatiladi. Har bir holatda so'zning ma'nosini kontekst orqali aniqlash mumkin bo'ladi.

Bundan tashqari, olimlarning e'tiborini tortgan masalalardan biri omonimlarning o'rganilishi va tasnifi masalasidir. O'. Yo'ldoshevning tadqiqotlarida omonimlar til taraqqiyoti va leksikologiyasidagi ahamiyati chuqur o'rganilgan. Yo'ldoshev omonimlarning asosiy va ikkinchi darajali omillariga ko'ra yuzaga kelishini ta'kidlaydi, bu esa omonimlarning gramatik va semantic rivojlanishiga turtki beradi. U omonimlarning kontekstual qo'llanishi orqali ularning semantikani boyitishdagi rolini o'rganishni taklif etadi [3. O.Yo'ldoshev, **"O'zbek tilidagi omonimlarning kelib chiqish omillari", O'zbek tilshunosligi masalalari, 2006.-113-bet]**

SINONIMLAR SEMASOLOGIIYASI Sinonimlar esa o'zbek tilida ma'nodosh so'zlar deb ataladi va ular o'zbek adabiy tili boyligida muhim o'rin tutadi. Sinonimlar bir

ma'noni ifodalaydi, lekin ularning o'zaro talaffuz va shakli bir- biridan farq qiladi. o'zbek tilida sinonimlar ma'lum bir ma'noni turli xil usulda ifodalash imkonini beradi. Masalan, **“go‘zal”** va **“chiroyli”** so‘zlari bir xil ma'noni anglatadi, ammo ularning qo'llanilishi uslublarga qarab farqlanadi. **A.G‘ulomov va H.Bozorov** kabi tilshunoslar sinonimlar semasologiyasi bo'yicha muhim ilmiy izlanishlar olib brogan. g‘ulomovning tadqiqotlariga ko‘ra, sinonimlar asosan uchta guruhga bo‘linadi: leksik sinonimlar, stilistik sinonimlar va semantik sinonimlar. Leksik sinonimlar bir xil ma'noni anglatib, ularning ishlatilishi tilshunoslar tomonidan chuqurroq o‘rganilgan, masalan, **“tez”** va **“shoshilinch”** bir xil ma'noni ifodalaydi. Stilistik sinonimlar esa turli uslubiy ma'nolarga ega , masalan, **“yashamoq”** va **“hayot kechirmoq”** so‘zlari asosan uslubiy farq bilan ajralib turadi. Semantik sinonimlar esa ma'nolar o'rtasidagi nozik farqlarga ega bo'lgan so'zlardir, masalan, **“kata”** va **“ulug‘”** so‘zlari o'zaro sinonim bo'lsa-da, ularning ma'nodagi farqi mavjud. o'zbek tilida sinonimlarning ko'p qo'llanilishi va ularning turlicha shakllanishi tilning boy leksik salohiyatidan dalolat beradi. Shuningdek, sinonimlar nafaqat adabiy tilda, balki xalq og'izaki ijodida ham keng qo'llaniladi. Tilshunos olimlar sinonimlarni o'rganish davomida ularning stilistik xususiyatlariga alohida e'tibor qaratadilar.... Masalan, A.g‘ulomovning tadqiqotlarida sinonimlarning uslubiy imkoniyatlari va ularning badiiy nutqdagi roli chuqur tahlil qilingan. g‘ulomovning fikriga ko‘ra, sinonimlar uslubiy jihatdan boy imkoniyatlar , bu esa badiiy asarlarning ifoda uslublarini kengaytirishga yordam beradi [4. **A.G‘ulomov, “Sinonimlar va ularning stilistik xususiyatlari”, Tilshunoslik izlanishlari, Toshkent, 2005.-89-bet.**]. Shuningdek, sinonimlarning qo'llanish chegaralari ham o'rganish uchun muhim yo'nalishdir. Ularining semantik chegaralari, ya'ni bir so'zni boshqa sinonim bilan almashtirilishida ma'nodagi nozik o'zgarishlar tahlil qilingan. Masalan, A.Jo'rayevning asarlarida sinonimlarning badiiy asar va ommaviy axborot vositalarida qo'llanilishi tahlil qilinib, ularning nutq va yozuv uslubidagi roli o'rganilganligi bilan ham muhimdir.....

OMONIM VA SINONIMLARNING STILISTIK VA AMALIY AHAMIYATI

Tilshunoslikda omonimlar va sinonimlarning stilistik va amaliy ahamiyati kata o‘ringa ega. Omonimlar o‘zlarining ikki yoki undan ortiq ma’noga ega bo‘lishi tufayli tilning estetik qirralarini boyitishga xizmat qiladi. Ular, ayniqsa,

she‘riyat va badiiy asarlarda keng qo‘llaniladi. Omonimlarning uslubiy imkoniyatlarini qo‘llash orqali yozuvchi yoki shoir o‘quvchi e’tiborini jalb qilishi va nutqqa chuqur ma’no berishi mumkin. Shuningdek, omonimlarning tilning nozik jihatlarini ifodalashdagi oli ham kata ahamiyatga ega. Sinonimlar esa nutqni boyitish vositasi sifatida tilning ifodalanish qobiliyatini oshiradi. Ular nutqda bir xil ma’noni ifodalovchi so‘zlarning xilma-xilligi orqali uslubiy boylik yaratadi. Masalan, biror gapda bir so‘zning bir necha marotaba takrorlanishi o‘rniga, sinonimlardan foydalanish orqali gapni yanada boyitish mumkin. Bu jihatdan sinonimlar stilistik jihatdan juda katta ahamiyatga ega. Bozorboyevning fikriga ko‘ra, sinonimlar orqali nutqning ifodaliligi, uslubiy va estetik ahamiyati oshadi. Tilning badiiy asarlar va adabiy til doirasida rivojlanishi aynan sinonimlar vositasida amalga oshiriladi, bu esa ijodkorlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi [5. A.Jo‘rayev, “Badiiy asarlardagi sinonimlar tahlili”, **Filologiya masalalari**, 2012.-73-bet.].

OMONIM VA SINONIMLARNING O‘QUV JARAYONIDAGI O‘RNI

Omonimlar va sinonimlar faqat ilmiy tilshunoslik tadqiqotlari uchun emas, balki o‘quv jarayonida ham muhim rol o‘ynaydi. Ularning til o‘rganuvchilar uchun ahamiyati o‘quvchilarni tilning boy ma’nolar olamini anglash va nutqni to‘g‘ri, aniq va uslubiy jihatdan boyitilgan shaklda ifodalashga o‘rgatishdan iborat. Tilshunoslar til didaktikasida omonimlar va sinonimlarni chuqur o‘rganishni tavsiya qiladilar, chunki ular tilni nafaqat semantic, balki pragmatic jihatdan ham boyitadi. o‘zbek tilida omonim va sinonimlarni o‘qitish til o‘rganuvchilar uchun tilning murakkab jihatlarini o‘zlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Masalan, omonimlar bilan ishlashda talabalarga kontekstual farqlarni tushuntirish juda muhimdir, chunki ularni tushunmaslik til xatolariga olib kelishi mumkin. Sinonimlar bilan ishlash esa o‘quvchilarni nutqda xilma-xillik yaratishga, ifodalashda aniqroq va estetik jihatdan boyroq bo‘lishiga o‘rgatadi. Til didaktikasida sinonimlarni

o'rganish orqali o'quvchilar adabiy tilning uslubiy va badiiy jihatlarini yaxshiroq tushunishlari mumkin [6. S.G'aniyeva, **"Til didaktikasida sinonimlar va omonimlar o'rgatish usullari"**, **Pedagogika va tilshunoslik, 2017.-45-bet.**]. Omonim va sinonimlarning o'zbek tilshunosligida chuqur o'rganilish bilan birga, kelajakda ularni yanada chuqur tahlil qilish imkoniyatlari mavjud. Jumladan, tilshunos olimlar omonimlarning texnologik rivojlanish bilan bog'liq yangi ma'nolarini qanday qabul qilayotganligini va sinonimlarning zamonaviy nutqdagi o'rni qanday o'zgarayotganligini o'rganishlari mumkin. Bu til taraqqiyoti va uning ijtimoiy, madaniy va texnologik o'zgarishlar bilan aloqadorligini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Hozirgi zamon tilshunosligi ko'proq sun'iy intellekt va kompyuter lingvistikasi bilan integratsiyalashmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, omonim va sinonimlarning kompyuterda avtomatik tahlili, ayniqsa, mashina tarjimasi va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) sohalarida muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Sun'iy intellekt algoritmlari uchun omonim va sinonimlarning aniqligi va kontekstual tahlili katta ahamiyatga ega, bu esa kelajak tadqiqotlarining muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi [7. A.Umarov, **"Sun'iy intellekt va omonimlar tahlili: NLPda yangi yo'nalishlar"**, **Zamonaviy tilshunoslik, 2020.-98-bet.**].

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek tilshunosligida omonimlar va sinonimlar semasologiyasi tilning boy leksik imkoniyatlarini tadqiq qilishda muhim o'rin tutadi. Omonimlar tilning ko'p manoli imkoniyatlarini ochib bersa, sinonimlar esa tilning ifodalilik jihatlarini kengaytiradi. Ushbu maqolada ko'rib chiqilganidek, omonim va sinonimlarning semasologik tadqiqi nafaqat ilmiy ahamiyatga, balki amaliy qo'llanilishga ham ega. Tilshunoslarimiz ushbu hodisalarni chuqur o'rganib, ularning til boyligiga qo'shgan hissasini yoritib berishgan. Kelajakda omonim va sinonimlarning texnologik rivojlanishi bilan bog'liq yangi ma'nolarni o'rganish, ularning NLP va sun'iy intellekt tizimlarida qanday qo'llanilishini chuqur tahlil qilish ilmiy tadqiqotlar uchun yangi ufqlar ohib beradi. Shuningdek ularning o'quv jarayonida kengroq

qo‘llanilishi til o‘rganuvchilarning bilimlarini yanada boyitishga hizmat qiladi deb o‘ylab qolamiz....

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENSEC)

1. N.Mahmudov, “Omonimlarning semantik xususiyatlari”, o‘zbek tili va adabiyoti, 2003.-57-bet.
2. O.Yo‘ldoshev, “O‘zbek tilidagi omonimlarning kelib chiqish omillari”, O‘zbek tilshunosligi masalalari, 2006.-113-bet.
3. A.G‘ulomov, “Sinonimlar va ularning stilistik xususiyatlari”, Tilshunoslik izlanishlari, Toshkent, 2005.-89-bet.
4. A.Jo‘rayev, “Badiiy asarlardagi sinonimlar tahlili”, Filologiya masalalari, 2012.-73-bet.
5. H.Bozorboyev, “Sinonimlarning leksik-semantik tahlili”, o‘zbekiston tilshunosligi masalari , Toshkent, 2010.-62-bet.
6. S.G‘aniyeva, “Til didaktikasida sinonimlar va omonimlar o‘rgatish usullari”, Pedagogika va tilshunoslik, 2017.-45-bet.
7. A.Umarov, “Sun’iy intellekt va omonimlar tahlili: NLPda yangi yo‘nalishlar”, Zamonaviy tilshunoslik, 2020.-98-bet.
8. [www. ziyonet.uz](http://www.ziyonet.uz).
9. www. edu.uz.
10. www. kitob.uz.
11. www. mustaqillik.uz.
12. www. ma'naviyat.uz.